

S. Vandan Zaya

ELTE BTK

A magyar Dosztojevskij-kultusz Révay Mór János népművelő tevékenységének tükrében

Európai sajátosság, hogy a nagy válság-korszakokban mindig megnő a Dosztojevskij-művek iránti érdeklődés. Nem volt ez másképp Magyarországon sem, hiszen az első világháború utáni időszakra, az 1920-30-as évekre tehető az író népszerűségének a csúcsa. Vajon milyen egyedi folyamatok vezettek oda, hogy az orosz író ekkorra a magyar kultúra szerves részévé vált? Jelen tanulmány többek között erre a kérdésre keres választ, és arra vállalkozik, hogy egyrészt feltérképezze a magyar Dosztojevskij-kultusz intézményi kereteit, másrészt bemutassa Révay Mór János népművelő tevékenységét, amely nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a magyar olvasóközönség megismerje Dosztojevskij életét és megértse irodalomtörténeti jelentőségét.

És ha alakjai nem is a mi körünkből valók, ha az a világ, amelyet munkáiban páratlan hűséggel megrajzol, nem is a mi világunk – az ő alkotásai éppen a felsorolt okoknál fogva nagy kultúrértékké válnak a magyarságra nézve is és összes műveinek orosz eredetiből való hű és jó, művészi fordítása nagy gazdagodása a magyar irodalomnak is. (Révay, 1922. 43.)

Dosztojevskij magyarországi befogadástörténetéről számos névvel szolgáló, különböző korszakokat összesítő munka született az 1990-es évek óta (Dukkon, 1991, 1992; Gedeon, 2011, 2013; Kpoo, 2013; Ситrap, 2013). Ezen tanulmányok zöme egyetért abban, hogy az 1920-30-as évekre tehető a Dosztojevskij-kultusz magyarországi csúcsa, és abban sincs vita, hogy ennek elsősorban történelmi és eszmetörténeti okai vannak.

„...az irodalmi kultuszokban mindig erős a törekvés az élet esztétizálására. Ez elsősorban nem az élet széppé, hanem jelentéssé alakítását jelenti” – mondja Lakner Lajos (2005. 16.), és valóban: az első világháború utáni időszak válságai nem kerültek el a magyar szellemi életet sem, amely a háború borzalmait követő reményvesztettségében, az abból való kiütkeresésében szellemi kapaszkodóra lelhetett Dosztojevskijben, azonosulhatott a problémavilágával, a műveinek (újra)értelmezése jelentéssel tölthette meg a lelkekben tátongó űrt. De vajon milyen egyéb körülmények vezettek oda, hogy a Dosztojevskij-kultusz éppen az 1920-30-as években éri el Magyarországon a tetőfokát? Ennek a kérdésnek a megválaszolása azért is fontos, mert „az utóélet egy adott

szakaszának a vizsgálata egyúttal magának az életműnek a vizsgálata is” (Tverdota, 1998. 290.). Ebből a szempontból lényeges az 1921-es jubileum, mely alkalomból a magyar kulturális szcéna elismert alakjai (többek között: Juhász Gyula, Földi Mihály, Balázs Béla)¹ emlékeznek meg az íróról különböző lapok hasábjain, ráirányítva a szélesebb közönség figyelmét e jeles évfordulóra. Emellett Dosztojevszkij személyét és élettörténetét körülvevő mitoszok is fenntartották az érdeklődést, elősegítve a kultuszválasát.² Ezek azonban csupán a legkézenfekvőbb magyarázatok.

A kultusz kutatás mai gyakorlatát leginkább az interdiszciplinaritás jellemzi, ennél fogva számos megközelítési mód áll a kutatók rendelkezésére.³ Mivel nem célokom a magyarországi Dosztojevszkij-kultusz teljes rekonstrukciója (nem is volna lehetséges), csak egy szűkebb mezejének a feltérképezésére vállalkoz(hat)om.

Jelen tanulmányt főleg történeti érdeklődés vezeti, területileg pedig leginkább a kultusz intézményi kereteit vizsgáló munkák sorába illeszthető be annak okán, hogy könyvkiadói szempontból közelíti meg a kultuszt. Abból a feltevésből indulok ki, hogy a magyar Dosztojevszkij-kultusz dinamikáját egyebek mellett jelentősen befolyásolta a könyvkereskedelem és az azt működtető vállalatok tevékenysége. Lakner szerint „a kultusz a hivatásszerűen irodalommal vagy népneveléssel foglalkozók találmánya, s közülük kerülnek ki szervező-irányítói is”, de megjegyzi, hogy „a naiv és kultikus olvasók hozzájárulása és igénye nélkül, vagyis egy átfogó társadalmi elfogadottság nélkül e törekvések eredménytelenek lennének” (Lakner, 2005. 18.). Tehát mindkét szereplő (olvasó és könyvkiadó) igényére és szándékára kiterjedő folyamatról van szó, ennek ellenére a kultuszvizsgálódások nem túl gyakran vetnek számot a könyvkiadók szerepével, még úgy sem, hogy az olvasók általuk, rajtuk keresztül kapcsolódnak be az írói kultusz nagy egészébe.

Dosztojevszkij magyarországi recepciójával kapcsolatos kutatásaim⁴ során kitűnt a Révai Irodalmi Intézet néven ismert kiadó, amely a 20. század elejére a magyar irodalmi és kulturális élet meghatározó szereplőjévé lépett elő. A *Dosztojevszkij összes munkáinak* jubileumi kiadásával, véleményem szerint, a kiadó nemcsak az életműhöz való hozzáférést biztosította, hanem nagyban hozzájárult az író alakját és műveit körülvevő kultusz fellendüléséhez, az olvasói réteg kiszélesítéséhez. Ebből fakadóan a továbbiakban ismertetek néhányat a kiadó projektjei közül azzal a céllal, hogy egyfelől rávilágítsak a Dosztojevszkij-kultusz korabeli kontextusára, másfelől rámutassak arra, hogy Dosztojevszkij műveinek sikere és népszerűsége nem csupán tanújele az író műveire iránti egyre növekvő érdeklődésnek vagy leképződésnek az amúgy javában zajló folyamatoknak. Ellenkezőleg: Révay-féle kiadványok hatással voltak a Dosztojevszkij-kultusz alakulására, s nemcsak táplálták azt, hanem formálták is az olvasóközönség értékítéletét, segítséget nyújtva az író szövegeinek mélyebb megismeréséhez és megértéséhez.

Dosztojevszkij születésének százéves évfordulója alkalmából 1921-ben a Révai Irodalmi Intézet – feltehetőleg Révay Mór, a vállalat akkori vezetőjének elgondolása alapján – megindította *Dosztojevszkij összes munkái* címen az író műveinek magyar kiadását. Nem meglepő, hogy ez a tekintélyes vállalkozás igazi irodalmi eseménnyé vált. Számos hírlap és folyóirat tudósított róla,⁵ s volt köztük olyan is, amely Dosztojevszkij-különszámában közölte a sorozat hírét.⁶ Ez a kiadás a legmagasabb igényeket is kielégítő, több szempontból is értékes vállalkozás volt, amelyről így ír maga Révay⁷ Mór a kiadó előszavában:

Leikiismeretes kiadónak soha még annyi megfontoltsággal, annyi gondossággal és körültekintő bírálattal nem kellett megválogatnia azt, a mit a magyar közönségnek nyújtani akar, a mit annak nyújtani szabad – mint a mai időben. [...] Melyik az az olvasmány, mely megfelel a mai magyar léleknek, minő az az irodalom, mely még hatni képes rá, minő az a szellem, mely megfogja lelkületét, melyik az az

ige, mely páratlan megcsalódottságában még bizalmat kelt benne, melyik megnyilatkozása az emberi szellemnek képes az emberiségbe vetett és elvesztett hitét még esetleg helyreállítani. A nagy világégés, mely még el sem mult teljesen, egyetlen nemzetet sem sújtott annyira, mint a magyart. És egyetlen nemzet sincs annyira ráutalva a lelki megújulásra, mint a magyar. Ennek a világégésben álló kornak első meglátója a nagy orosz író, Dosztojevszkij volt és ő volt az, a ki nemcsak megjövendölte az elkövetkezendőket, de feltárta a megoldásokat is... (Révay, 1921)

Révay írása a kultikus megközelítés klasszikus példája, s nemcsak érdekes adalék Dosztojevszkij magyarországi recepciótörténetéhez, de a háború utáni társadalom lelki, szellemi állapotának és igényeinek a lenyomata is. Továbbá kirajzolódik belőle a sorozat elindítása mögött rejlő szándék, amely messze túlmutat üzleti célokon, hiszen a kiadó elgondolása az, hogy ezekben a remény és kilátás nélküli időkben kapaszkodót nyújtsanak az olvasóknak Dosztojevszkij művei és hősei által.

A fordítások zömét Szabó Endre készítette, – akinek az orosz irodalmat, különösképp Dosztojevszkij népszerűsítő tevékenysége ismert a ruszisták körében (Zöldhelyi, 1961) – s bár egy része korábban már megjelent,⁸ több új fordítás éppen a Dosztojevszkij-összesnek köszönhetően valósult meg (például *A Karamazov testvérek*,⁹ az *Emlékiratok a holtak házából*,¹⁰ *A kamasz*,¹¹ a *Golyadkin úr hasonmása*¹²), a színvonalukat dicsérik sajtóban és magánlevelekben egyaránt,¹³ ráadásul az egyes kötetek tartalmazzák a kor legelismertebb szakembereinek bevezető tanulmányait, amelyek amellett, hogy Dosztojevszkij behatóan értelmezik, mélyen személyes élményekről tanúskodnak, betekintést nyújtva a századelő szellemi elitjének Dosztojevszkij-befogadásába. Figyelemreméltó módon elevenítette meg Dosztojevszkij emberi alakját, műveinek világát Földi Mihály, Kárpáti Aurél és Kuncz Aladár. Benedek Marcell a rá jellemző egyszerűséggel és érzékenységgel mutatta ki (már akkor!) a dosztojevszkiji fantasztikum sajátosságait, segítve a laikus olvasót az író esztétikai és poétikai univerzumának a megismerésében, míg Juhász Andor a művészi szemlélet mellett a komikum eredetét és jellemzőit vizsgálta, az orosz lélekábrázolás irodalmi hagyományának tükrében. Schöpflin Aladár ezzel szemben a társadalmi problémák felől közelítette meg Dosztojevszkij-szövegek műfaji és filozófiai kérdéseit, a női szerzők pedig, N. Apáti Jolán és Ritoók Emma személyében, a lélektani mélységét tárták fel.¹⁴

*A fordítások zömét Szabó Endre készítette, – akinek az orosz irodalmat, különösképp Dosztojevszkij népszerűsítő tevékenysége ismert a ruszisták körében (Zöldhelyi, 1961) – s bár egy része korábban már megjelent,⁸ több új fordítás éppen a Dosztojevszkij-összesnek köszönhetően valósult meg (például *A Karamazov testvérek*,⁹ az *Emlékiratok a holtak házából*,¹⁰ *A kamasz*, a *Golyadkin úr hasonmása*), a színvonalukat dicsérik sajtóban és magánlevelekben egyaránt, ráadásul az egyes kötetek tartalmazzák a kor legelismertebb szakembereinek bevezető tanulmányait, amelyek amellett, hogy Dosztojevszkij behatóan értelmezik, mélyen személyes élményekről tanúskodnak, betekintést nyújtva a századelő szellemi elitjének Dosztojevszkij-befogadásába.*

Ez a kiadás¹⁵ tehát annyi új ismerettel, szemponttal gazdagította az olvasókat – akik a 20. századig csupán az első nagyregényével és annak hőisével, Raszkolnyikovval azonosították Dosztojevskijt –, hogy vitathatatlanul hozzájárult ahhoz, hogy tágabb perspektívából értelmezhessek az író életművét. Ezért sem gátol(hat)ta Dosztojevskij növekvő kultusza szövegeinek esztétikai befogadását, nem fed(het)te el magukat az alkotásokat.

A Dosztojevskij-összesnek vannak olyan előzményei, melyekből kiviláglik az a szellemiség, amely kezdetektől fogva jellemezte a Révai Irodalmi Intézetet és megadta a működésének irányát, lehetővé téve azt, hogy jelentős és (irodalom- és kultúrtörténeti szempontból is) elismerésre méltó kezdeményezések sora valósuljon meg. E szellemiség mögött Révay Mór János (1860–1926) állt, aki igen komolyan vette kiadói tevékenységének a társadalomra és a kultúrára gyakorolt szerepét, az irodalom társadalmi integrációját tűzve ki feladataul.

A Dosztojevskij-sorozat kiadása idején Révay Mórnak már jelentős tapasztalata volt szépirodalmi vállalkozások terén. 1880-ban lépett be az apja, Révai Sámuel által vezetett könyvkereskedésbe,¹⁶ majd megalapította a kiadói osztályt. Az első nagyszabású és sikeres projektje a *Regényvilág* szépirodalmi folyóirat-sorozat volt, amely először a *Regényvilág. Magyar Családi Regénytár a művelt közönség számára* címet viselte (Révay, 1920. 1/49.). Révay a kezdetektől fogva a regény műfajára fókuszált, és elszántan hitt abban, hogy ezzel a felvilágosító vállalkozással fontos társadalmi problémákat old meg. A napilapok népszerűsége és gyors fejlődése miatt háttérbe szorultak a nagy terjedelmű művek. Az írók, alkalmazkodva a napi sajtó igényeihez, novellákra és esszékre „pazarolták” erejüket és tehetségüket. A könyvirodalom, amely az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után az autonómia növekedésével rohamos fejlődésnek indult, ekkorra szinte eltűnt, évente csak néhány szépirodalmi mű jelent meg önálló könyvként. Révay egy olyan olcsó regény-folyóiratot álmodott meg, ami csökkenti az előállítás költségeit, bővíti az olvasók és előfizetők körét és képes bevonzani a kor jeles íróit. A *Regényvilággal* tehát az írók helyzetén is kívánt változtatni, s hogy megvalósítsa ezt a nagyléptékű – a könyvkereskedelem helyzetének fényében pedig egyenesen merésznek tűnő – elképzelését, az alig húszéves fiatalember ismeretlenül beállított Jókai Mórhoz, a korszak legnagyobb, mondhatni, a „legkultikusabb” írójához abban a reményben, hogy a nemes cél ismeretében az beleegyezik a sorozatindító regény megírásába. Jókai még aznap rábólintott (bővebben ld. Révay, 1920. I/51–53.), és 1880-ban elindulhatott a *Regényvilág* sorozat, melynek ötéves fennállása alatt 25 magyar és ugyanennyi külföldi regény látott napvilágot. E sorozatnak köszönhető, hogy az olvasók – akik addig Dosztojevskijt kizárólag kispórozai művek révén ismerték (Rejtő, 1961. 296.) – felfedezhették a regényíró Dosztojevskijt, a *Megalázottak és megszorítottak* által, amely az 1885. évfolyamban jelent meg, Fáy J. Béla fordításában (*A szenvedők* címmel).

1895-ben, amikor a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. megalakult, Révay Mór lett a vezérigazgató. Irányítása alatt rohamos fejlődésnek indult a cég, mely egyszerre kiadói, nyomdai és terjesztői tevékenységet is folytatott. Révay ebben az időszakban számos szépirodalmi és tudományos sorozatot álmodott és valósított meg,¹⁸ melyek közül a *Klasszikus Regénytár* című sorozat az, ami leginkább tükrözi irodalom- (és Dosztojevskij-) felfogását, és betekintést nyújt abba a munkafolyamatba, amely megalapozta a Dosztojevskij-összes kiadását.¹⁹

A *Klasszikus Regénytárt* Ambrus Zoltán és Voinovich Géza szerkesztették, és az első kiadásban (1904–1910), mely 57 kötetet tartalmazott, Dosztojevskij két regénye jelent meg: 1904-ben a *Bűn és bűnhődés*, 1910-ben *A félkegyelmű*, mindkettő Szabó Endre fordításában. Ezeket megjelentetik újra a második, 22 kötetes kiadásban (1919–1920) is, de tovább bővítik a repertoárt: 1919-ben jelenik meg először a *Szegény emberek* Trócsányi Zoltán fordításában, 1920-ban pedig a *Megalázottak és megszorítottak*, Szabó Endre újrafordításában. A sorozat szerkesztői gondoskodtak a minőségi magyar szövegekről

(Faludi, 1941), melyek mindegyike eredeti művekből készült, kiváló műfordítók által. Gondjuk volt továbbá a regények elé írandó bevezetésre, amely megismertette az olvasót az írók életrajzával és munkásságával. A sorozat nem hozott anyagi sikert (Révay, 1920. 2/155.), de erkölcsi értelemben mindenképpen nyert a vállalat, többek között a pozitív kritikai fogadtatásnak köszönhetően, irodalmi és kultúrtörténeti jelentőségét évtizedekkel később is méltatták.²⁰

Ez a gyakorlat érvényesült a *Dosztoejvszkij összes munkái* szerkesztésénél is, amely kétségkívül az író kultuszának egyik fontos állomása (ha nem is éppen kiindulópontja). Keletkezése a kiadói feladatkörök sajátos értelmezéséből fakad, és a hátterét, mint láttuk, nem kizárólag a jubileumi év kínálta üzleti lehetőség alkotja.²¹ A bemutatott vállalkozások mögött felsejlik Révay Mór érzékeny személyisége, az irodalomról és annak szerepéről alkotott nézetei, amelyek meghatározták a saját kiadói tevékenységét és számottevően befolyásolták egy egész iparágnak a szemléletét.²² Mindezt, úgy gondolom, érdemes tekintetbe venni a magyarországi Dosztojevszkij-kultusz valódi arányainak a megállapításához.

Bibliográfia

- Dukkon Ágnes (1991). Véletlen hasonlóság vagy szellemi rokonság? Érintkezési pontok Dosztojevszkij dialektikájának bahtyini koncepciójában és Vatai László református teológus értelmezésében. *Confessio*, 4, 60–68.
- Dukkon Ágnes (1992). A két világháború közötti magyar Dosztojevszkij-kultusz szellemi háttere. *Protestáns Szemle*, 4, 258–270.
- Füst Milán (1921). Szabó Endre fordításairól. *Nyugat*, 6. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00289/08802.htm> Utolsó letöltés: 2021. 02. 17.
- Faludi István (1941). *Ambrus Zoltán elbeszélő művésze*. Ahenaum.
- Gedeon Sarolta (2015). Dosztojevszkij-művek magyarországi recepciótörténetének rövid áttekintése a 20. század válságkorszakaiban. In Bene Sándor & Dobos István (szerk.), *Válság és kultúra: a doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*. Budapest, 2013. augusztus 22–23. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 267–278.
- Gedeon Sarolta (2011). Dosztojevszkij magyarországi recepciótörténete 1945–1958 között. *Filológia*, 2(3–4), 135–150.
- György Lajos (1946). *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. DOI: [10.36240/etf-200](https://doi.org/10.36240/etf-200)
- Kalavszky Zsófia (2010). Az irodalmi kultusz kutatás lehetőségei az orosz kultúrakutatások perspektívájából: Az irodalmi kultusz kutatás a mai Oroszországban. In Berkes Tamás (szerk.), *Borostyánút: Tanulmányok Bojtár Endre 70. születésnapjára*. Reciti. 81–93.
- Kalavszky Zsófia (2015). Az életrajzi legenda mint az írói kultuszok életképességének egyik biztosítója. Vázlat egy lehetséges szemiotikai vizsgálathoz. In Jeney Éva & Kálmán C. György (szerk.), „Inkább
- figyeld talán az irodalmat”.* Írások Veres András 70. születésnapjára. Reciti. 19–24.
- Kókay György (1997). *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Balassi Kiadó.
- Lakner Lajos (2005). Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás. A kultusz kutatás útjain. In Kalla Zsuzsa, Takáts József & Tverdota György (szerk.), *Kultusz, mű, identitás. Kultusz történeti tanulmányok 4.* A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 13. PIM. 11–30.
- Rejtő István (1961). Dosztojevszkij Magyarországon (1850–1945). In Kemény G. Gábor (szerk.), *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok történetéből II.* Akadémiai Kiadó. 293–339.
- Révay Mór János (1920). *Írók. Könyvek. Kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai I-II.* Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- Révay Mór János (1921). Kiadó előszava. In Dosztojevszkij, F. M., *Karamazov testvérek I.* Ford.: Szabó Endre. Dosztojevszkij összes munkái I-III. Révai-kiadás.
- Révay Mór János (1922). Dosztojevszki magyarul. *Szivárvány*, 2(2/3). Dosztojevszki-szám. 41–43.
- Schöpflin Aladár (1926). Révai Mór János. *Nyugat*, 14. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00399/12365.htm> Utolsó letöltés: 2021. 02. 11.
- Szabó Endre (1921). Voltaire és Dosztojevszkij. *Nyugat*, 21. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00304/09232.htm> Utolsó letöltés: 2021. 02. 11.
- Széchenyi Ágnes (2016). Az orosz (b)irodalom recepciója Magyarországon. In Frank Tibor (szerk.), *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók az egyetemes történelemről*. Gondolat. 345–370.

Takáts József (2005). A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok. In Kalla Zsuzsa, Takáts József & Tverdot György (szerk.), *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok* 4. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 13. PIM. 46–55.

Trócsányi Zoltán (1940). Sorozatok elvirágzása. *Magyar Könyvszemle*, 4. http://real-j.mtak.hu/2588/1/MagyarKonyvszemle_1940.pdf Utolsó letöltés: 2021. 02. 27.

Tverdot György (1998). A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. *Irodalomtörténet*, 29/79(1–2), 289–298.

Újvári Péter (1929, szerk.). *Magyar Zsidó Lexikon*. <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html> Utolsó letöltés: 2021. 01. 28.

Zöldhelyi Zsuzsa (1961). Szabó Endre, az orosz irodalom magyar népszerűsítője. In Kemény G. Gábor

(szerk.), *Tanulmányok a magyar-oros irodalmi kapcsolatokról* II. Akadémiai Kiadó. 138–200.

Банченко, А. (2018). К вопросу теории культуры Достоевского. In Кроо К., Бона Е. (szerk.), *Голоса русской филологии из Будапешта. Литературоведение и языкознание на Кафедре русского языка и литературы Университета им. Лоранда Этвеша*. ELTE Eötvös Kiadó. 7–19.

Кроо, К. (2013). Достоевский в венгерских литературоведческих исследованиях (1970–2012 гг.). *Достоевский. Материалы и исследования 20*. Нестор-история. 88–118.

Ситар, К. (2013). Между Востоком и Западом: восприятие Достоевского в Венгрии (по страницам журнала «Нюгат»). *Достоевский. Материалы и исследования 20*. Нестор-история. 405–419.

Jegyzetek

¹ Ld. Juhász Gyula (1921). A százestendős Dosztojevszkij. *Szeged*, november 12., 262. sz.; Földi Mihály (1921). Száz éves Dosztojevszkij. *Magyar Írás*, 1921. június, 3. sz.; Balázs Béla (1922). Dosztojevszkij évfordulójára. *Tíz*. 130–131.

² Az írói biográfia és kultusz kapcsolatáról ld. Kalavszky, 2015.

³ A hazai irodalmi kultusz kutatások interdiszciplinaritására mutat rá Takáts József is: „...az irodalmi kultuszok kutatói – az esetek többségében – olyan anyaggal dolgoznak, ami túlvisz az irodalomtudomány szokványos határain, olyan társtudományok közegebe, mint a nacionalizmuselméletek, az emlékezetkutatás, a politikai cselekvések antropológiája vagy az etnikai földrajz, amelyekben a kultusz kutatáshoz hasonló vizsgálódások zajlanak már régebb óta, amelyekhez csatlakozni lehet vagy éppen tanulni tőlük” (Takáts, 2005. 46.); elméleti háttérét és módszereit emellett külföldi kutatások is gyarapítják. Jó példa erre Kalavszky Zsófia 2010-es tanulmánya, amely az oroszországi kultuszvizsgálódások módszereit ismerteti. Azonban meg kell jegyezni, hogy nem gyakoriak a Dosztojevszkij-kultusz problémájával, specifikumaival és történetével foglalkozó szakmunkák. A kevés kivételek egyike (Dukkon Ágnes munkái mellett) Banchenko Alexandra 2018-ban megjelent tanulmánya, amely Dosztojevszkij példáján keresztül vizsgálja az irodalmi kultusz elméleti háttérét (Банченко, 2018).

⁴ Dosztojevszkij magyarországi recepciótörténetét vizsgáló orosz-magyar (Tomszki Műszaki Egyetem – ELTE) kutatási csoport résztvevőjeként kezdtem el foglalkozni a magyar befogadástörténet irodalmi-társadalmi háttérével, és jutottam el az írói kultusz kérdéséhez, amely számos új kutatási szemponttal gyarapítja az (első-sorban) irodalomtörténeti vizsgálódásainkat (Pályázat címe: Этапы и проблемы рецепции творчества Ф.М. Достоевского в венгерском культурном контексте / F. M. Dosztojevszkij magyarországi recepciótörténetének állomása és problémái a magyar kulturális kontextusban. Pályázat száma, támogatói: 19-512-23008 РЯИК а; Проект фундаментальных исследований при поддержке РФФИ и фонда «За русский язык и культуру в Венгрии» в рамках программы повышения конкурентоспособности ТПУ / Alapkutatási projekt az Orosz Alapkutatásért Alapítvány és az „Az orosz nyelvért és kultúráért Magyarországon” alapítvány támogatásával, a Tomszki Műszaki Egyetem versenyképességi és kiválósági program keretében).

⁵ A *Nyugarban* ez alkalomból Szabó Endre írását közlik: „Dosztojevszkij M. Tivadar 1821. október 30-án (a mi kalendáriumunk szerint november 12-én született). Ennek tehát most éppen száz esztendeje. Ezt a száz-éves fordulót mind, magyarok is megünnepeljük: a Révai Testvérek kiadják az én fordításomban a nagy regényíró összes műveit: Ebből a nagy kiadásból most van sajtó alatt a »Karamazov testvérek« című nagy hírű és igen terjedelmes regény.” (Szabó, 1921).

⁶ Ilyen például a *Szivárvány* című folyóirat Dosztojevszkij-különszáma (1922/2–3. sz.), ahol több érdekes és személyes anyag mellett (levelek, visszaemlékezések) helyet kapott Révay Mór cikke is a *Dosztojevszkij összes művei* kiadásának okairól és körülményeiről (a cikk részben megjegygyezik a gyűjteményben közölt kiadói előszóval, melyből idézünk).

- ⁷ Révay Mór János nevét saját életrajzi kötete alapján „y”-nal, míg a kiadó, illetve édesapja nevét forrásoknak megfelelően „i”-vel írom.
- ⁸ A *Bűn és bűnhődés* például az első (1888, Singer-Wolfner kiadó) és a sorozatbeli megjelenése (1926) között hatszor (!) adták ki.
- ⁹ Az első fordítást Timkó Iván készítette, és 1888-ban jelent meg a *Pesti Hírlapban*, de olyannyira nem volt visszhangja, hogy később még kiadót sem talált rá. 1895-ben *A Hét* adja ki a regény egy részét – *A Nagy Inkvizitort* – anonim fordításban, 1919-ben pedig a *Magyar Szó* című kolozsvári lap jelenteti meg Tabéry Géza és Dér Iván fordításában. Vagyis önálló könyvként – egyúttal a Dosztojevszkij-összes nyitódarabjaként – 1921-ben jelenik meg először.
- ¹⁰ Először 1890-ben jelent meg a *Képes folyóiratban*, anonim fordításban, *Egy halottasház emlékeiből. A szibériai száműzöttek sorsa, regényrészlet* címmel, majd 1897-ben az Athenaeum kiadó adta ki Timkó Iván fordítását *Egy halottas-ház emlékiratai* címmel.
- ¹¹ 1922-ben jelent meg az első magyar fordítás, amit Trócsányi Zoltán készített *A siheder* cím alatt, és a Genius kiadó adta ki *A regényírás művészei* sorozat keretein belül.
- ¹² Szintén 1922-ben, s ugyancsak Genius kiadó gondozásában jelent meg Trócsányi Zoltán fordítása *A kétéltű Golyadkin* címmel.
- ¹³ Füst Milán így ír Szabó fordításairól: „Nem tudok ugyan oroszul – s mégis szívem-lelkem az orosz íróké s az orosz népé – melyet szeretni és csodálni ók tanítottak meg. Ez az irodalom az én szívem irodalma, s hogy ez lehetséges: azt itt most Szabó Endrének köszönöm meg! [...] Csak aki maga is kitűnő író – csak az tud így fordítani, mint ő.” (Füst, 1921)
- ¹⁴ Bevezető tanulmányok a megjelenés sorrendjében:
- Földi Mihály (1921). A „Karamazov testvérek”. In Dosztojevszkij, F. M., *Karamazov testvérek* I. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái I–III.) 5–36.
- Benedek Marcell (1922). Golyadkin úr hasonmása. In Dosztojevszkij, F. M., *Golyadkin úr hasonmása*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái IV.) 1–7.
- Schöpflin Aladár (1923). A „Megméltelyezettek”. In Dosztojevszkij, F. M., *Megméltelyezettek* I–II. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái V–VI.) 1–7.
- Kárpáti Aurél (1923). Emlékiratok a holtak házából. In Dosztojevszkij, F. M., *Emlékiratok a holtak házából*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái VII.) 1–8.
- Földi Mihály (1924). A „Játékos”. In Dosztojevszkij, F. M., *A játékos*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái VIII.) 1–32.
- N. Apáti Jolán (1925). Dosztojevszkij, a pszichológus. In Dosztojevszkij, F. M., *Nyetocska Nyesvanova*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái IX.) 1–16.
- Juhász Andor (1925). Az ifjú Dosztojevszkij. In Dosztojevszkij, F. M., *Fehér éjszakák*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái X.) 1–8.
- N. Apáti Jolán (1926). Raszkolnyikov problémája. In Dosztojevszkij, F. M., *Bűn és bűnhődés*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái XI–XII.) 1–20.
- Juhász Andor (1927). Vidám Dosztojevszkij. In Dosztojevszkij, F. M., *A nagybácsi álma*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái XIII.) 1–15.
- N. Apáti Jolán (1927). Dosztojevszkij szerelmi élete és az „örök férj”. In Dosztojevszkij, F. M., *Az örök férj*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái XIV.) 1–20.
- Munkácsy Mihály (1927). Dosztojevszkij, mint a nagyváros költője. In Dosztojevszkij, F. M., *A nagyváros homályából*. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái XV.) 1–20.
- Kuncz Aladár (1928). Dosztojevszkij miszticizmusa. In Dosztojevszkij, F. M., *A félkegyelmű* I–II. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái XVI–XVII.) 1–16.
- Ritoók Emma (1929). Előszó. In Dosztojevszkij, F. M., *A kamasz* I–IV. Ford.: Szabó Endre. Révai-kiadás. (Dosztojevszkij összes munkái XVIII–XXI.) 1–13.

- ¹⁵ A Dosztojevszkij-összes kiadástörténetének érdekes mozzanata az a kiadói döntés, miszerint több változatban is megjelentetik a sorozatot. Az 1921-ben indított széria feltehetően a középhétegyezret célozta meg, a formátumát tekintve visszafogottabb, mint a későbbi, 1929-es kiadás, amely az exkluzív forma mellett több kötetet is tartalmazott, azonban terjedelmi okok miatt erre részletesebben nem térek ki.
- ¹⁶ A budapesti könyvkereskedés 1869-ben alakult, és hamarosan meghonosította a tudományos antikváriumot, amely akkor még jóformán ismeretlen fogalom volt Magyarországon (bővebben ld. Újvári, 1929. 744–745.).
- ¹⁸ Kiemelten foglalkozott az ifjúságnak szóló könyvek minőségét és jelentőségét érintő kérdésekkel. Mint a kiadó döntéshozója úgy vélte, hogy egy olyan irodalmi lapot kell létrehozni, amely erkölcsi és esztétikai iránymutatássá válhat a fiatalok számára. Így jött létre 1882-ben a *Magyar Ifjúság* című hetilap. Ugyanebben az évben elindított egy másik nagy jelentőségű sorozatot *Jó könyvek a magyar nép számára* címmel, amelyet a kormány is támogatott. Trefort Ágoston kultuszminiszter, aki kész volt harcolni a ponyvairodalom térhódítása ellen, elfogadta Révay előterjesztését, részletes, mindenre kiterjedő programját (Révay, 1920. I/92.). A jelen távolságából szembetűnő az a – mai ember számára már-már ismeretlen – működési elv, amelynek alapja a népnevelést érintő problémák felismerése és a szakemberek, illetve az állami döntéshozók közti párbeszéd, a szakmai javaslatok gyors és hatékony gyakorlati átültetéséről már nem is beszélve.
- ¹⁹ Több ponton is összekapcsolódik ez a két sorozat, mivel a Dosztojevszkij-kötetek a *Klasszikus Regénytár* szerkesztési, előállítási és terjesztési folyamatai során szerzett tapasztalatokra épülnek, nem beszélve arról a szakmai gárdáról, melynek tagjai sok esetben mindkét sorozat létrehozásában közreműködtek.
- ²⁰ Schöpflin Aladár így emlékszik vissza a sorozatra: „Már a huszadik század első éveire esik a magyar irodalmi műveltség szempontjából nagy jelentőségű Klasszikus Regénytár kiadása. Ez akkor nem bizonyult valami fényes üzletnek, akkor még a közönség nem volt hozzászokva Tolsztoj, Dosztojevszkij, Balzac, Flaubert s a többi nagy írók alkotásaihoz, de ma ennek a nagyobbrészt jó fordításokban, gondos és hozzáértő szerkesztés alatt megjelent vállalatnak a kötetei nagy értéket jelentenek s antikvárium példányokban nagy áron kelnek el. Írók és olvasók legnagyobb része belőlük ismerte meg a világirodalom nagy regényíróit.” (Schöpflin, 1926) Ld. még Trócsányi, 1940. 443.
- ²¹ A centenárium önmagában azért sem magyarázza Dosztojevszkij műveinek teljes kiadását, mert a nem kevésbé népszerű Flaubert-nek ugyancsak 1921-ben volt a századik évfordulója.
- ²² Révay átalakította a könyvterjesztés korábbi formáit. Az ő nevéhez fűződik a részletüzlet meghonosítása (1885-ben az Aufrecht és Goldschmid céggel együtt), a kiadók így kiadványaik legfőbb terjesztőivé válhattak. A részletfizetési és bizományi rendszer hamar általánossá vált és kedvező hatást gyakorolt a könyvkereskedelemre is (Kókay, 1997. 71.). Emellett a szépirodalmi sorozataival (így a *Dosztojevszkij összes munkáival* is) gazdagítani kívánta a magyar irodalmat (ld. pl. e tanulmány mottóját).

Absztrakt

Európai sajátosság, hogy a nagy válság-korszakokban mindig megnő a Dosztojevszkij-művek iránti érdeklődés. Nem volt ez másképp Magyarországon sem, hiszen az első világháború utáni időszakra, 1920–30-as évekre tehető az író népszerűségének a csúcsa. Vajon milyen egyedi folyamatok vezettek oda, hogy az orosz író ekkorra a magyar kultúra szerves részévé vált? Jelen tanulmány többek között erre a kérdésre keres választ, és arra vállalkozik, hogy egyrészt feltérképezze a magyar Dosztojevszkij-kultusz intézményi kereteit, másrészt bemutassa Révay Mór János népnevelő tevékenységét, amely nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a magyar olvasóközönség megismerje Dosztojevszkij életét és megértse irodalomtörténeti jelentőségét.